

CONCURENȚA MODURILOR ȘI FENOMENUL TRANSPOZIȚIEI

Emilia OGLINDĂ

Catedra Limba Română, Lingvistică Generală și Romanică

La catégorie du mode verbal, polysémantique par excellence, sert à extérioriser la synonymie fonctionnelle de ses formes. Dans le domaine de la réalité vs. irréalité, de la possibilité, on remarque la concurrence des modes personnels (et non-personnels), tels que l'Indicatif, le Subjonctif, le Conditionnel, le Présuntif etc., aptes à exprimer diverses valeurs.

L'Indicatif, mode de la réalité, de la certitude, et les autres – le Subjonctif, le Conditionnel, le Présuntif – employés comme modes de l'incertitude, parfois de l'action irréalité, comportent certains entourages communs, grâce à leur capacité transpositive. On voit bien que „la variation libre” des modes verbaux suppose une gradation multiple et la possibilité de substituer les formes concurrentes.

Utilizarea mijloacelor lingvistice este condiționată de multiple cauze, una dintre acestea fiind „concrența cu alte unități lingvistice, ce deservesc, integral sau parțial, același domeniu al denotațiilor” [1]. În calitate de unități concurente se atestă variate forme ale cuvântului, sintagme, construcții sau părțile lor componente etc.

S-ar impune o clasificare a unor asemenea unități, ținând cont de condițiile în care se manifestă fenomenul vizat, bunăoară noncoincidența formei și eventuala substituie a formațiunilor în ambianțe identice. Astfel, pentru ca structurile concurente să fie calificate drept diferite, ele urmează, mai întâi de toate:

- a) să se deosebească suficient din punct de vedere morfologic și/sau sintactic;
- b) să se preteze înlocuirii reciproce [2].

Înlocuirea este realizabilă în ambianțe identice, deși nu este necesar ca formațiunea F1 să apară în toate contextele de întrebuintare a structurii F2 și viceversa. După cum semnaleză cercetătorul G.Lemhagen, între folosirea obligatorie și cea posibilă a formelor/construcțiilor concurente nu există o linie de demarcare tranșantă, evidențiindu-se „o scară a variației care admite mai multe grade între cei doi poli opuși ai automatismului și utilizarea liberă” [3].

Într-o serie de anturaje, „variația liberă” presupune, obligatoriu, doar una dintre construcții, pe când în alte contexte formațiunile sunt posibile deopotrivă.

Să examinăm câteva mostre concludente în care conjunctivul este substituibil prin condițional și invers, conjunctivul prin imperativ, conjunctivul sau condiționalul prin indicativ, prezuntivul prin conjunctiv sau indicativ și viceversa etc.:

(a) „Florico, te iau de nevastă, măcar *de-ar fi* orice” (L.Rebreanu, „Ion”, p.71); „...măiere fără limbă *care să grăiască*, – se poate, numai una cu limbă, *care să tacă* nu se pomenește” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.144); „Numai *de n-ar da* Laura peste un asemenea bărbat...” (L.Rebreanu, „Ion”, p.149); „*Poate să fi aflat*, că amu pe toate le află” (I.Druță, „Frunze de dor”, p.107); „*Să fie* cum spui domnia ta și nu cum mă tem eu...” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.327);

(b) „Mai bine, fraților, *să mă lămuriți* pe mine cum de m-a învrednicit Dumnezeu să scap de osândă domnească și să mai văd o dată scumpa noastră țară?” (B.P. Hașdeu, „Scrieri alese”, p.483);

(c) „*N-aș putea spune* că am aceeași credință în Alexandrel-Vodă”. (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.46); „Norocul ei că feciorul cel mare bate în partea tătâne-său, *dacă nu cumva să-l întreacă*” (L.Rebreanu, „Răscoala”, p.82);

(d) „Pe lângă urs se spune că *ar fi având* și această pajură, care-l priveghează” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.81); „*Unde va fi fiind* Ionuț?” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.81).

În exemplele (a), conjunctivul și condiționalul sunt apte să funcționeze în aceeași ambianță: „măcar de-ar fi orice”/„măcar să fie orice”; „care să grăiască”/„care ar grăi”; „numai de n-ar da”/„numai să nu dea”; „poate să fi aflat”/„poate ar fi aflat”; „să fie cum spui...”/„dacă ar fi cum spui”.

În exemplul (b), în locul conjunctivului se poate întrebuinta imperativul: „mai bine să mă lămuriți”/„mai bine lămuriți-mă”, iar în mostrele (c) e cu puțință a substitui condiționalul și conjunctivul prin indicativ: „n-aș putea spune”/„nu pot spune”; „dacă nu cumva să-l întreacă”/„dacă nu cumva îl întrece”.

În mostrele (d), prezuntivul se pretează înlocuirii prin indicativ: „se spune că ar fi având”/„se spune că are”; „unde o fi fiind”/„oare unde este”.

Clasificarea formațiunilor concurente poate fi mai eficientă, dacă se ține cont de conceptul **transpoziției**. În sens larg, noțiunea în cauză semnifică transferul semnului lingvistic dintr-o clasă în alta. În opinia unor cercetători, esența fenomenului vizat rezidă în stabilirea unor raporturi asimetrice între sensurile categoriale și funcțiile unităților de limbă, ca rezultat al transferului de ordin funcțional între elementele opuse funcțional și semantic [4]. Astfel, mecanismul transpoziției se realizează grație modificării atât a sensului categorial, cât și a funcției în baza poziției sintactice.

Sunt expuse și alte considerații privind conceptul în discuție, bunăoară prof. V. Marin îl definește drept: „utilizarea figurată (metaforizată) a formelor gramaticale, plasarea acestora între-un context care nu este specific pentru semnificațiile lor” [5], ceea ce denotă relevanța transpoziției ca „generator de convertiri semantice cu efecte stilistice”.

În domeniul modurilor și al timpurilor verbale, preferința locutorilor este condiționată de multiple premise, un rol de seamă revenindu-i expresivității formelor verbale, folosirii lor într-o ipostază morfologică sau sintactică neobișnuită. Factorii semnalati duc la modificarea sensului gramatical, în condițiile neutralizării uneia dintre formele opozante. Transformările de ordin semantic și sinonimizarea formațiunilor supuse transpoziției este lesne de sesizat în mostrele de mai jos:

- (a) „Eu vă vorbesc frumos, iar voi *dă-i și dă-i* cu prostia” (L.Rebreanu, „Răscoala”, p.274);
- (b) „N-auziși și cu urechile tale că *vine* prefectul cu comandantul companiei?” (L.Rebreanu, „Răscoala”, p.305);
- (c) „Să nu fii boier, că *te-a luat* dracul!” (L.Rebreanu, „Răscoala”, p.302);
- (d) „...*ai pus* porcul în căruță și *te-ai dus de l-ai dat*” (M.Preda, „Moromeții”, p.116);
- (e) „Ilie, unde s-au dus fetele? *Ce fac eu* aici singură?” (M.Preda, „Moromeții”, p.9);
- (f) „Sâmbătă, spre duminică, *te scoli* devreme, *te duci* la cimitir, *jelești* acolo morții și *dai de pomană*” (M.Preda, „Moromeții”, p.41).

În suita de exemple menționate, se observă capacitatea unor forme de mod și de timp de a fi „transferate” din ambianța lor obișnuită în altele, nespecifice, unde, de regulă, se atestă opoziții acestora. Apropierea semantico-funcțională a membrilor opozitivi este evidentă: astfel, în exemplul (a) imperativul *dă-i* substituie prezentul indicativ (*ii*) *dați*, proces însoțit și de transpoziția categoriei de număr (plural > singular).

În mostra (b), prezentul *vine* apare în locul viitorului indicativ *va veni*, iar în imprecizia din fraza (c) perfectul compus indicativ (*te*)-*a luat* (*dracul*) înlocuiește viitorul aceluiași mod – *o să te ia* (*dracul*) – substituit prin conjunctivul prezent: *să te ia* (*dracul*), ceea ce imprimă enunțului o nuanță categorică.

Valoarea remarcată este evidentă și în exemplele (d) și (f): *ai pus* > *pune* > *să pui*; *te-ai dus* > *du-te* > *să te duci*; *l-ai dat* > *dă-l* > *să-l dai*. Formele de prezent indicativ din mostra (f) – *te scoli*, *te duci*, *jelești*, *dai de pomană* – sunt mai expresive și impregnează un ton categoric îndemnurilor respective care ar fi putut fi redade și prin imperativ: *scoală-te*, *du-te*, *jelește*, *dă de pomană*, sau prin conjunctiv: *să te scoli*, *să te duci*, *să jelești*, *să dai de pomană*.

Valoarea dubitativă din propozițiile dubitative este exteriorizată frecvent prin intermediul conjunctivului, iar în exemplul (e) prezentul indicativ (*Ce*) *fac* redă mai sugestiv disperarea mamei necăjite de dispariția fiicelor într-un moment nepotrivit, decât conjunctivul: (*Ce*) *să fac*.

De notat aptitudinea unor moduri personale ca prezumtivul, condiționalul și conjunctivul de a se întrebuița în ambianțe specifice indicativului – prin excelență, mod al acțiunii reale. Să ilustrăm cele semnalate prin următoarele fraze:

(a) „Încă un lucru *te-aș ruga* să-mi spui, signora: cine este acel tiran ,care prigonește pe Cecilia?” (V.Alecsandri, „Opere”, vol.3, p.22); „E vorba de Stan Cotelici, cică *s-ar mărita* cu el”. (M.Preda, „Moromeții”, p.15); „Voia să smulgă ceea ce *ar fi trebuit* ea să dezvăluie.” (M.Preda, „Cel mai iubit dintre pământeni”, p.198); „*Aș sări* zidul dinspre gârlă... *Aș trece* prin albia Prahovei. Dincolo *m-ar aștepta* un automobil... Dar *cum descuiem, cum descuiem?*!” (V.Eftimiu, „Dragomirna”, p.199); „Dascălul nostru Pamfil zice că acest *harmăsar ar fi* năzdrăvan” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.51); „Glasul notarului suna atât de triumfător și de întrezut, *parcă ar fi împărțit* când palme, când muștrări, când laude...” (L.Rebreanu, „Pădurea spânzuraților”, p.162).

(b) „Acu mă duc, că *m-o fi așteptând* tata” (L.Rebreanu, „Ion”, p.49); „... nimeni nu bănuia că el *ar fi fiind* mezinul celor patru” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.19); „*Oi fi având* și d-ta vreun necaz pe-aici, măi bade?” (L.Rebreanu, „Ion”, p.106); „Și la ce *va fi cugetând* așa de mult și ce *va fi grăind* așa de încet cu alții acel cneaz subțiretec...” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.12).

(c) „Cum? Așa să fie oare? L-ai furat tu?” (B.P. Hașdeu, „Scrieri alese”, p.265); „Prea ieșiseră lucrurile bine, *ca să-i pară rău*” (V.Eftimiu, „Dragomirna”, p.53); „De aceea răspunse cam în silă: „pe-aici *trebuie să fie* și dânsul” (L.Rebreanu, „Ion”, p.24); „*Ilie trebuie să-i fi dat de veste*, iar George a asmuțit pe Baciul” (L.Rebreanu, „Ion”, p.33).

(d) „Sapă el, sapă mereu ..., iar Satan îl lasă *de se muncește* până ce face o groapă adâncă, cât un stat de om” (V.Alecsandri, „Opere”, vol.3, p.33); „Atâta am putut vorbi în sara aceea, și m-am dus *de m-am culcat* iar pe jaratic.” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.41); „Cum de s-au aflat meșteri *de l-au furat* de la voievodul harapilor” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.52).

Exemplele din punctul (a) ne pun la dispoziție multiple contexte în care condiționalul (prezent sau perfect) ar putea fi înlocuite prin indicativ, fără ca sensul să fie alterat. Substituirea este realizabilă în anturajul verbelor din grupul dicendi: „zice că ar fi năzdrăvan”/„zice că (poate) este năzdrăvan” sau al conectivelor „cică”, „parcă” ș.a.: „cică s-ar mărita”/„cică se mărită”; „parcă ar fi împărțit”/„parcă împărțea” ș.a. A se compara exemplul: „În același timp însă iarba tăiată și udă *parcă începea să i se zvârcolească* sub picioare” (L.Rebreanu, „Ion”, p.46) unde este posibilă înlocuirea imperfectului indicativ prin perfectul condițional.

Și atunci când verbul în cauză exprimă o dorință atenuată, substituția poate avea loc, bunăoară: „te-aș ruga să-mi spui”/„te rog să-mi spui”.

Prezumtivul, în funcție de ambianță, apare ca sinonim al indicativului, ca în exemplele (b): „m-o fi așteptând”/„(poate) mă așteaptă”; „el ar fi fiind”/„(poate că) el este”; „și la ce va fi cugetând”/„și la ce cugetă” etc. În alte anturaje, modul vizat este sinonim cu modul conjunctiv: „...ce va fi *având* de-i merg toate cu așa puținel spor?” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.79).

De menționat că în sintagme de felul: „trebuie să fie”/„poate că este”, „trebuie să fi dat de veste” / „poate că i-a dat de veste”etc., eventuala înlocuire a verbului „trebuie” prin „poate că” ar facilita utilizarea indicativului.

În mostrele din punctul (d), verbele „se muncește”, „m-am culcat” la indicativul precedat de conjuncția *de* sunt amplasate în vecinătatea regentelor „lasă”, „m-am dus” care solicită, de obicei, conjunctivul: „îl lasă de se muncește”/„îl lasă să se muncească”, „m-am dus de m-am culcat”/„m-am dus să mă culc”. Unii cercetători, abordând fenomenul și din perspectivă diacronică, sunt de părerea că structurile de acest tip denotă un paralelism perfect, verbele regente fiind aceleași. Indicativul, în anturajele vizate, ar reprezenta „un antipod al conjunctivului căruia i se opune și căruia îi este analog” [6].

Chiar dacă formațiunile *de+ indicativul*, *de+ conjunctivul* nu presupun remanieri de topică, asociindu-se cu o serie de verbe regente comune, ele nu denotă un paralelism perfect în orice distribuție și, odată constatată valoarea lor identică sau similară, una dintre acestea (bunăoară, cea cu indicativul) nu ar putea fi apreciată drept „antipodul” celeilalte.

Și în propoziția „Cum descuiem, cum descuiem?!” din punctul (a), indicativul, transpus în ambianța unde e preferat conjunctivul: „Cum să descuiem?!”, redă reușit disperarea protagoniștilor.

În frazele analizate *supra*, la realizarea neutralizării uneia dintre formele opozante (și, totodată, concurente) și a sinonimiei dintre ele rolul decisiv îl are **contextul**. Formațiunile opozante și concurente își pot diminua sau chiar exclude trăsăturile semantice diferențiale proprii, atribuindu-și altele, improprii, determinate contextual, ceea ce implică, de regulă, sinonimizarea formațiunilor date.

Un argument ponderabil care pune în evidență performanțele transpozitive ale modurilor și ale timpurilor verbale este contradicția dintre formă și conținut, dintre forma gramaticală și context. O asemenea contradicție vine să intensifice concurența modurilor între care se stabilesc relații de sinonimie *funcțională*. Ne întrebăm dacă putem socoti un asemenea tip de sinonimie drept una morfologică și/sau sintactică.

În opinia lingvistei N.Arutiunova, unitățile limbii ce exprimă multiple raporturi se pretează substituirii în anumite poziții sintactice unde discrepanțele dintre semnificații nu sunt relevante [7]. Drept consecință, se stabilește identitatea parțială a structurilor care coincid funcțional.

La baza corelației dintre diverse forme de mod stă raportul de **echivalență**, iar posibilitatea de a substitui o formațiune prin alta, sinonimică, apare ca rezultat al fenomenului în cauză. Ierarhia unităților lingvistice se manifestă prin intermediul echivalenței. Dacă unitățile limbii (= semnele lingvistice) apar în aceeași poziție, este operabilă înlocuirea lor reciprocă, când toate unitățile (și elementele substituite, și anturajul lor) rămân identice [8].

Sinonimele funcționale, având sens lexical comun sau apropiat, aparțin aceluiași nivel sau unor niveluri diferite, comportă structură diferită, se deosebesc, într-o anumită măsură, prin sensul lor gramatical și îndeplinesc funcții sintactice identice, exteriorizând un raport de dependență [9].

Întrebuițarea unor forme în poziția celorlalte echivalente oferă prilejul de a determina trăsăturile comune și diferențiale ale formațiunilor echivalente. Îmbinarea rațională și eficientă a analizei transformaționale și a celei descriptive sunt binevenite spre a dezvălui corelația dintre ele și specificul lor funcțional.

Este relevantă opinia cercetătorului I.V. Arnol'd care consideră că în sintaxă *sinonimia* corespunde conceptului de *echivalență*, iar „echivalența sintactică are o importanță deosebită în analiza transformațională” [10].

Cele relatate ne permit să observăm:

1) În domeniul modurilor și, implicit, al timpurilor verbale, se atestă concurența (și coexistența) implicată de mulți factori: anturajul sintactic, elementele regente, sensul invariant etc. Premisele de ordin semantic constituie un impediment sau, dimpotrivă, o condiție indispensabilă ce duce la sinonimizarea modurilor concurente.

2) Factorii semantici stau la baza *variației libere* a structurilor concurente între care se poate stabili distribuția defectivă: formele în cauză apar atât în contexte identice, cât și diferite.

3) Sinonimele în cauză se prezintă drept echivalente funcționale, apte a realiza aceeași funcție sintactică și a fi întrebuițate în condiții similare. Substituirea reciprocă a formațiunilor concurente demonstrează echivalența acestora.

4) În funcție de elementul regent, de sensul enunțului etc., se poate schimba opțiunea pentru unul dintre modurile concurente. De exemplu, în subordonatele completive regentate de verbele *dicendi* sau *putandi* este folosit conjunctivul, substituibil prin infinitiv, uneori și indicativul, pe când verbele *postulandi* și *voluntatis* cer doar conjunctivul: „...ascultă pe părinți și știi cum să le poarte cinstea” (I.Druță, „Frunze de dor”, p.120); „Conștiința mi-a dictat să-mi fac datoria” (L.Rebreanu, „Răscoala”, p.237); „...comisul Manole Păr-negru mi-a poruncit să sărut mâna măriei sale...” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.28).

A se compara utilizarea conjunctivului și a indicativului în postpoziția locuțiunii regente „a lăsa cuvânt la oameni” (= a le spune oamenilor): „Lepădați cuvânt la oameni că *avem* o primejdie asupra noastră și *să-și gătească* armele” (M.Sadoveanu, „Frații Jderi”, p.167).

5) Modurile verbale sunt apte a fi întrebuițate, cu scopuri stilistice, în contexte neobișnuite, realizându-se fenomenul transpoziției: conjunctiv>condițional; imperativ>conjunctiv; indicativ>conjunctiv; prezumtiv>indicativ etc. În situația când indicativul, mod al acțiunii reale, cuprinde și sfera modurilor, acțiunile realizabile, dorite, presupuse, ireale, nu se poate vorbi despre statutul indicativului doar ca un „antipod” al modurilor ce i se opun, ci de maleabilitatea categoriei vizate.

Referințe:

1. Селиверстова О.Н. Компонентный анализ многозначных слов. - Москва, 1975, с.13.
2. Lemhagen Gunnar. La concurrence entre l'infinitif et la subordonnée complétive introduite par *que* en français contemporain // Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Romanica Upsaliensia. - 1979, p.46.
3. Ibidem, p.42.
4. Ким О.М. Транспозиция на уровне частей речи и явление омонимии в современном русском языке. - Ташкент, 1978, с.11.
5. Marin V. Stilistica verbului românesc. - Chișinău, 2005, p.6.
6. Щипкова Т. Формы дополнения в румынском языке 16-17 веков (инфинитив, конъюнктив, индикатив). - Ленинград: АКД, 1972, с.12-14.
7. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. - Москва, 1971, с.89-90.
8. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. - Москва: Наука, 1981, с.138.
9. Саенко С.Г. Функционально-эквивалентные особенности предложного инфинитива в современном французском языке: Дисс... канд. наук. - Киев, 1984, с.138.
10. Арнольд И.В. Эквивалентность как лингвистическое понятие // Иностранные языки в школе. - 1976. - № 1. - С.16-17.

Surse beletristice:

1. Alecsandri V. Opere. Vol.3. - Chișinău: Literatura artistică, 1977.
2. Druță I. Frunze de dor / Druță I. Un verde ne vede. - Chișinău: Literatura artistică, 1982.

3. Eftimiu V. Dragomirna / Eftimiu V. Romane. Dragomirna. Pe urmele zimbrului // Mari prozatori români. - București: Editura „Cartea românească”, 1988.
4. Hașdeu B.P. Scrieri alese. Vol. 1-2. - Chișinău, 1988.
5. Preda M. Cel mai iubit dintre pământeni // Mari prozatori ai secolului XX. Vol. 1. - Chișinău: Literatura artistică, 1990.
6. Preda M. Moromeții. Vol. 1. - București: Editura „100 + 1 Grammar”, 1995.
7. Rebreanu L. Răscoala: Roman. - București: Editura de Stat pentru literatură și artă, 1957.
8. Rebreanu L. Pădurea spânzuraților. - București: Minerva, 1972.
9. Rebreanu L. Ion: Roman. Mari prozatori ai secolului XX. - Chișinău: Hyperion, 1992.
10. Sadoveanu M. Frații Jderi: Roman istoric. Vol.1. - București: Minerva, 1981.

Prezentat la 03.11.2008